

INSHA NOTES COMPLET

E

Utungo unaoundwa kwa mfululizo wa sentensi zinazozungumzia jambo, tukio au kitu fulani

Aina

1. INSHA ZA KAWAIDA

a) Insha ya Picha

Ambapo mwanafunzi amepewa picha kadha na kutakiwa kutunga kisa na kueleza yote yanayotokea kwenye picha hizo. Chunguza vizuri ujue kinachotokea katika hizo picha.

Kichwa kiafikiane na picha ulizopewa.

Kila picha ipangwe na kuwa na aya moja.

b) Insha ya Methali

Insha inayosimulia kisa kinachoonyesha ukweli au uongo wa methali Fulani.

Wazia methali nyingine za kutilia mkazo methali uliyopewa.

Muundo

Kichwa

methali yenyewe

Utangulizi

i. Maana ya juu/wazi

i. Maana ya ndani/batini

Mwili

kisa kinachofungamana na methali cha kweli au cha kubuni

Hitimisho

funzo/maadili

c) Insha ya Maelezo

Inayohusu kutoa ufafanuzi kuhusu mahali, kitu au jambo fulani kama vile ugonjwa wa ukimwi, umuhimu wa maji, n.k.

d) Insha ya Masimulizi

Ambapo unatakiwa kusimulia hadithi, kisa au tukio kuhusu jinsi mambo fulani yalivyotokea. Huweza kuanzia kwa 'Ilikuwa...'

e) Insha ya Mdokezo

Ambapo umepewa mdokezo wa kuanzia (xxx...) au kumaliza (...xxx) k.m. '...tangu siku hiyo alikula yamini kutopuuza ushauri wa wazazi wake tena'

f) Insha ya Mjadala

Ambapo unatakiwa kujadili suala fulani k.m. 'Shule za mabweni zina manufaa' au 'Kujajiri ni bora kuliko kuajiriwa' Jadili.

Unapaswa:

Kuunga

Kupinga

Kutoa uamuzi kutegemea upande ulio na hoja nyingi au nzito.

g) Insha ya Mawazo

a Inayohusu mambo ya kuwaza kuhusu jambo fulani k.m. 'MIMI NYUKI'

Ni nani asiyenifahamu mimi nyuki.

a) Insha ya Mazungumzo

Maongeo ya kawaida ambayo huandikwa kama tamthilia
MAZUNGUMZO BAINA YA...

Muundo

Kichwa

Jina la msemaji kwa herufi kubwa likifuatwa na koloni

Maneno ya msemaji

maelezo ya mandhari na vitendo vya msemaji kwenye mabano

Wazungumzaji wasikike kama watu wa kawaida

Pawepo na sentensi ndefu na fupi

Matumizi ya vihisishi

Ukatizaji wa maneno...

2. TUNGO ZA KIUAMILIFU

Ambazo hutekeleza kazi maalum na huwa na muundo maalum.

Dayalojia

Mazungumzo kati ya watu wawili au zaidi kuhusu jambo au mada fulani

DAYALOKIA BAINA YA...

Huwa na utangulizi, mwili na hitimisho

Mahojiano

Mazungumzo yanayoendeshwa kwa muundo wa maswali na majibu
(MAHOJIANO BAINA YA...)

Barua ya Kirafiki

Inayoandikwa kwa ndugu, jamaa na marafiki.

Muundo

Anwani ya mwandishi (wima au mshazari. Jina lisiwekwe!)

Tarehe ya kuandikwa barua (22 Februari, 2011)

Mwanzo wa barua (kwa ... mpendwa/kwenu...)

utangulizi (salamu, kumjuliana hali)

mwili/yaliyomo (ujumbe)

Hitimisho (Kwa leo sina mengi.

Wasalimie jamaa wote. Ni mimi wako/wenu, Jina (wima au mshazari)

Barua Rasmi/Kwa Mhariri

Barua ambazo huandikwa na kutumwa ofisini kwa kutaka kuomba kazi, kuomba msaada, malalamiko, kutoa maoni gazetini, n.k.

Muundo

Anwani ya mwandishi (wima au mshazari)

Tarehe ya kuandikwa (usiweke jina).

Marejeleo k.m. REJ: SUD/MSS/054/009 (nambari ya kumbukumbu, faili au nambari ya barua)

Cheo na anwani ya mwandikiwa k.m. Mkurugenzi, Kiwanda cha majani chai cha Kangaita, S.L.P, 12000, Kerugoya au Mhariri wa Gazeti la 'Nation', S.L.P 89000, Nairobi au KWA ANAYEHUSIKA

Kupitia kwa: MWALIMU MKUU, anwani Mtajo k.m. Kwa Bwana/Bibi/Profesa/Daktari/Mhubiri Kichwa cha barua k.m. MINT: OMBI LA KAZI YA UALIMU/MAPENDEKEZO KUHUSU JUMA MRISHO/ MWALIKO WA KUHUDHURIA KONGAMANO LA KISWAHILI

Utangulizi (Mintaarafu ya tangazo mliiochapisha...naandika kuomba...jinsia...ahadi kufanya kazi kwa bidii)

Mwili (matatizo, madhara, mapendekezo (naomba, paswa, stahili, naonelea ni bora)

Hitimisho (Natumai, Nitashukuru...Wako mwaminifu/mtiifu, sahihi, jina /cheo, Chama cha Kiswahili. Nakala kwa: (i), (ii) (wima au mshazari)

Barua ya Gazetini Iliyohaririwa

Kichwa (kwa herufi ndogo na usemi halisi)

mtajo (Mhariri,)

Utangulizi (Naandika kueleza...)

Mwili (malalamiko, maoni, maombi, mapendekezo)

Hitimisho (Natumai...) jina na anwani ya mwandishi)

Tahariri

Maelezo mafupi ya mhariri wa gazeti kutoa mawazo, maoni au msimamo wa chombo cha habari anachowakilisha kuhusu suala maalum na muhimu.

Muundo

GAZETI LA MZALENDO

Februari 24, 2011

HATIMA YA WATAHINIWA

Yaliyomo

Imeandikwa na...

Hotuba

Maelezo yanayotolewa mbele ya watu.

Hutolewa kwa usemi halisi na huanzia na kuishia kwa alama za usemi.

Muundo

Anwani (HOTUBA KUHUSU...)

Utangulizi (kutaja hadhira kuanzia walio mashuhuri, kuwasalimu, kujitambulisha na kuwakaribisha na kutambulisha kiini cha hotuba)

Yaliyomo (kutaja na kufafanua hoja)

Hitimisho (shukrani na kuwatakia mema katika shughuli zao za kila siku)

Ratiba

Mpangilio wa jinsi shughuli fulani inavyofanyika kulingana na wakati fulani uliotengwa k.m. sherehe ya arusi, mazishi, siku ya michezo, kutoa zawadi n.k.

Muundo

Kichwa (Ratiba ya shughuli gani, ya nani, mahali na tarehe, mgeni wa heshima: ...Wageni mashuhuri: 1....2....3....)

Makaribisho

Maombi

Kutoa tuzo

Kutoa shukrani

Kufungwa kwa maombi

Kuondoka/kufumkana

Shajara

Daftari ambayo huhifadhiwa matukio yanayofanyika kila siku. Yaweza kuwa ya siku moja, wiki au mwezi mmoja.

Aina

a) Ya kibinafsi

JUMANNE 30/8/10

Leo tulizuru...

b) Rasmi (hutumiwa katika ofisi)

SHAJARA

JUMANNE MEI 7, 2008

Onyo

Makatazo.

Tahadhari

Julisho
kuhusu

<p>ONYO! USISIMAMISHE KUEGESHA GARI KWENY HILI!</p>	<p>WALA ENEO</p>
---	------------------------

hatari.

Ilani Julisho, tangazo au notisi.

ILANI

TAFADHALI USITUMIE SIMU
YA MKONO NDANI YA BENKI

ILANI YA SERIKALI KUHUSU KUZUKA KWA
UGONJWA WA KIPINDUPINDU

Serikali imetoa ilani kwa wananchi kuhusu kuzuka kwa ugonjwa wa kipindupindu. Kila mwananchi anatajikana kuzingatia mambo yafuatayo ili kudhibiti maambukizi.

- Mtu asinywe maji kabla kuyachemsha
- Kupika chakula hadi kiive vizuri
- Kutoenda haja nje bali kutumia vyoo vya mashimo
- Mtu anawe mikono yake kwa sabuni baada ya kutoka msalani
- Mtu asile matunda au mboga za majani bila kuziosha kwanza
- Anayeonyesha dalili ya ugonjwa wa kipindupindu apelekwe katika kituo cha afya mara moja.
- Uchuzi wa vyakula umepigwa marufuku
- Ufuliaji nguo motoni pia umepigwa marufuku

Watakaokaidi maagizo katika (g) na (h) watachukuliwa hatua kali za kisheria ya kutozwa faini ya shilingi elfu tano au kifungo cha miezi miwili gerezeni.

Matangazo

Majulisho kuhusu jambo fulani.

a) Arifa

SHULE YA UPILI YA GATWE

Anwani, tarehe

USAJILI WA ...

Sahihi

Jina

Cheo

b) Kibiashara

Sifa

Lugha kwa kifupi

Chuku

Takriri

Alama ya (!) na (?)

Michoro

Maonyo

Maelezo kukihusu

Kinavyotumika

Ubora wake

Watengenezaji

JINUNULIE UNGA WA MAHINDI WA

c) Kifo

TANGAZO LA KIFO

Tunasikitika kutangaza kifo cha
...Alikuwa...

Mungu aiweke roho yake mahali pema
peponi

d) kazi

SHULE YA UPILI YA GATWE

Anwani, tarehe

NAFASI YA KAZI YA UHASIBU

SIFA ZA MWOMBA KAZI

JINSIA

Awe wa jinsia ya kike.

UMRI

Awe na umri wa miaka isiyopungua 25 na
isiyozidi 40.

ELIMU

i. Awe na shahada ya uhasibu kutoka
chuo kikuu au awe na shahada ya
diploma ya juu ya uhasibu

ii. Awe amepata alama ya c katika
kingereza

KAZI

i. Kuidhinisha hati za malipo za shirika

ii. Kusimamia shughuli za uhasibu katika
idara inayohusika

UZOEVU/TAJRIBA

Awe na uzoevu wa kazi usiopungua miaka
5 kwenye shirika au taasisi kubwa.

DINI

Awe muumini wa dini ya kikristu na awe ameokoka.

MUDA WA KAZI

Kuanzia saa mbili hadi saa kumi na moja jioni na masaa mengine ikibidi.

MSHAHARA

Mshahara utategemea elimu ya anayehusika lakini utakuwa baina ya ksh 24,000 na ksh 45000.

MAELEZO YA ZIADA

- i. Maombi yote yawe yamewasilishwa kabla ya tarehe 30 mei 2010.
- ii. Maombi yatumwe kwa:
Katibu,
Halmashauri ya shule ya upili ya Gatwe,
Anwani
- iii. Maombi yatakayopelekwa baada ya muda wa mwisho hayatajibiwa.
- iv. Maombi yaandamane na hundi ya shilingi elfu moja ambazo hazitarejeshwa.

Maagizo/Maelekezo

Maelezo kuhusu namna ya kufika mahali kutoka kituo fulani au maelezo kuhusu njia ya kutumia kitu au huduma fulani.

Sifa

- a) Maelezo wazi
- b) Michoro au ramani
- c) Dira
- d) Huhusika maonyo
- e) Tarakimu k.m. 1×3
- f) Matumizi ya herufi nzito.

Mifano

- a) Maagizo ya daktari kwa mgonjwa wa kisukari.
- b) Maelekezo ya kutoka nyumbani hadi shuleni mwenu.
- c) Jinsi ya kutumia dawa za wadudu

Kujaza Fomu

Karatasi ambayo ina nafasi ya kuandika maelezo ambayo yanatakiwa.

- a) Soma fomu kwa makini kabla ya kujaza chochote.
- b) Andika maelezo kwa muhtasari.
- c) Usijaze kama huna hakika kwenye sehemu Fulani.
- d) Usifutafute.
- e) Itumie alama inayostahili wakati wa kujaza fomu.

MAELEZO YA KIBINAFSI

TAREHE.....

JINA.....

JINSIA.....

UMRI.....

TAREHE YA

KUZALIWA.....

URAI.....

NAMBARI YA

KITAMBULISHO.....

KAZI.....

MKOA.....

WILAYA.....

SIMU.....

SAHIHI.....

TAREHE.....

Hojaji

Maswali ambayo hutumiwa kama msingi wa kufanyia utafiti na huelekezwa kwa mhojiwa.

Aina

a) Hojaji Wazi

Hojaji yenye maswali ambayo mhojiwa anaruhusiwa kuyajibu kwa maneno yake mwenyewe.

UCHAGUZI NA VIONGOZI

1. Una maoni gani kuhusu uchaguzi wa kila baada ya miaka mitatu?

.....

.....

2. Kwa nini una maoni hayo?

.....

.....

3. Wewe ungependelea utaratibu gani wa uchaguzi?

.....

.....

.....

4. Je ni kweli viongozi hung'ang'ania mamlaka?

.....
 .

 .

 .

5. Je viongozi hung'ang'ania uongozi kwa sababu zipi?

- a)

 b)

 c)

b) Hojaji Funge

Hojaji ambapo mhojiwa anapewa majibu kadha ambayo anatakiwa kuchagua mojawapo bila kuwa na uhuru wa kuandika atakayo.

MATATIZO YA KIJAMII

Tia alama kwenye jibu unaloafiki

- a) Jamii yetu inawakandamiza wanawake?
 Ndiyo () La ()
 b) Tatizo kubwa la jamii yetu kwa sasa ni umaskini na ugonjwa.
 Kweli () Si kweli ()

Mialiko

Barua ambayo hupeleka taarifa kwa mtu kumuomba ahudhurie sherehe fulani.

- a) Rasmi (kadi au barua rasmi)

Muundo

Jina la mwalikaji/waalikaji
 (Bwana/mabwana/bibi/kasisi/daktari)
 Jina la mwalikwa

Sherehe (ndoa, mchango wa pesa, Kuna aina mbili za mialiko.

Kusherehekea/kuadhimisha...)

Kuhusu nani

Mahali pa kukutanika

Tarehe

Wakati

Anwani na nambari ya simu ya mwalikaji ambapo jibu litapelekwa

kushoto chini (Majibu kwa...wima)

Taarifa inayotoka kwa mtu au watu inayoeleza haja fulani k.m. risaala ya rambirambi, risala ya heri njema, ya waajiriwa kwa mwajiri au kinyume.

RISALA YA RAMBIRAMBI/HERI NJEMA KWA...KUFUATIA

Mimi wako...

Resipe

Jumla ya hatua na kanuni ambazo hufuatiwa na mtu anayenuia kupika au kuandaa kitu fulani.

UPISHI WA PILAU

Walengwa/walaji

Mipakuo mine (kwa watu wanne)

Viambata

- a) Vikombe viwili vya mchele
 b) Gramu 25 za mafuta ya majimaji
 c) Vijiko viwili vidogo vya pilau masala
 d) Nusu kilo ya nyama
 e) Vitunguu vinne vya ukubwa wa wastani
 f) Vikombe vinne vya maji

Hatua za Upishi

- a) Kaanga vitunguu katika mafuta hadi rangi yake ikaribie rangi ya udhurungi
 b) Chemsha nyama pekee hadi ilainike
 c) Ongeza nyama kwenye sufuria yenye vitunguu na upike kwa dakika tano
 d) Ongeza mchele na uchanganye kwa mwiko
 e) Ongeza maji na uache mchanganyiko utokote kwa dakika kumi na tano
 f) Pakua pilau ikiwa tayari

Orodha Ya Mambo

a Mlolongo wa vitu vilivyoandikwa.

MAHITAJI MUHIMU YA KURUDI SHULENI TAREHE 5/1/2010

- a) Sukari kilo mbili
 b) Dawa ya meno ya gramu hamsini
 c) Koko gramu 500
 d) Sabuni sita za kipande
 e) Kalamu nne za rangi
 f) Penseli moja
 g) Rangi ya viatu ya gramu 40

Tahakiki

- b) Kirafiki (barua ya kirafiki)

Sehemu ya mwili itoe habari zote
muhimu katika mwaliko.

Risala

a Maandishi ya kuchambua maandishi
ya fasihi.

USASA WAKUTANA NA UKALE

Anwani: Kitumbua Kimeingia Mchanga

Mwandishi: Said A. Mohamed

Mchapishaji: Oxford University Press

Mhakiki: Amina Fuzo
Maudhui
Meme
a Barua ambazo huhusisha matumizi ya
ya vifaa vya umeme kama talakilishi,
kiepesi/nukulishi/faksi au simu ya
mkonono/tamba/rukono.
Barua za Mdahilisi/Pepe
a Ambazo hutumwa kwa tarakilishi
kwa njia ya mtandao.
Ijumaa Machi 30, 2007 saa 08:09:19
Kutoka: aisha@yahoo.com
Kwa: ahmed@africanonline.ke
Nakala kwa: amina @ mwananchi.com
MINT/KUH:
Barua ya kawaida
Hitimisho: Aisha Kizito Makwere
Memo
a Taarifa fupi ambayo huandikwa
ofisini kuhusu mambo ya ndani
kutoa maelekezo, maelezo au

kukumbusha kuhusu jambo fulani.
Ujumbe huwa mfupi na huhusu suala
moja tu.

SHULE YA UPILI YA GATWE

Anwani

MEMO

REJ: km/01/06

KUTOKA: Mwalimu Mkuu

KWA: wafanyakazi wote

MADA: likizo fupi

TAREHE: 28/2/2011

Ujumbe

Sahihi

Jina

Cheo (mwalimu mkuu)

Taarifa

a Kuarifu kuhusu habari mpya

UCHOCHEZI

Hitimisho

Mariga Mununga

Mwanahabari

Wasifu

a Maelezo ya mtu kuhusu mtu
mwingine tangu kuzaliwa mpaka
alipo au kufa kwake.

Jina lake/lako
Jinsia
Anakotoka
Umri
Kuzaliwa
Maumbile
Elimu
Kazi
Hadhi ya ndoa
Lugha
Lakabu na sababu
Umaarufu
Uraibu
Wasifutaala/Wasifu Kazi
Maelezo rasmi kuhusu mtu binafsi
ambayo huambatanishwa na barua ya
kuomba kazi.
WASIFUTAALA WANGU
MAELEZO BINAFSI
Jina : Farida Almasi
Juma

Tarehe ya Kuzaliwa : 7-6-1980
Umri : miaka 22
Mahali pa kuzaliwa : Voi
Jinsia : mwanamke
Hadhi ya ndoa :
Nimeolewa/kapera
Nambari ya kitambulisho : 12345678
Uraia : Mkenya
Lugha : Kiswahili,
Kingereza, Kikuyu
Anwani ya kudumu : S.L.P. 1600,
Voi
Barua pepe :
Farial@yahoo.com
Simu tamba : 9876543210

ELIMU

Chuo Kikuu

WASUFU WA NDUGU YANGU JUMA

Tawasifu

a Maelezo ya mtu kujihusu

TAWASIFU
YANGU Vidokezo

cha Maseno (Shahada ya Uhasibu)
Shule ya upili ya
Shimoni (Shahada ya KCSE)
1978-1987 Shule ya Msingi ya
Umazi (shahada ya KCPE)

TAJIRIBA

Mpaka sasa Mhasibu katika
shule chekechea ya Mtakatifu Yohana

HABARI ZA ZIADA

URAIBU

- a) Kusoma vitabu vya sarufi na fasihi
- b) Kutembelea wajane, mayatima na wagonjwa
- c) Kuandika mashairi

AZIMIO LANGU

- a) Kupaa kitaaluma kwa kuendeleza masomo yangu hadi kiwango cha uzamifu
- b) Kuwa mhasibu bora zaidi nchini kwa

matendo na kuwapa wananchi huduma za kufaa

WAREJELEWA

- 1. Profesa Hassan Muoso,
Chuo Kikuu Kenyatta,

S.L.P.43844,
Nairobi.

- 2. Maimuna Njavu Mukota,
Shule ya Upili ya Alliance,
S.L.P. I 234,
Nairobi.

Kumbukumbu

Maelezo kuhusu yaliyojadiliwa na kuafikiwa katika mkutano.

Muundo

Kichwa (kumbukumbu za mkutano wa kamati/jopo gani, uliofanyika wapi, tarehe gani, saa ngapi hadi gani na majira)

Waliohudhuria (mwenyekiti, katibu, mweka hazina, wanakamati)

Waliotuma udhuru kwa kutohudhuria

Waliokosa kutuma udhuru wa kutohudhuria

waalikwa

Ajenda

- a) Kufunguliwa kwa mkutano (KUMB 3/2009)
Kufunguliwa kwa mkutano, mwenyekiti kuwakaribisha na kuwashukuru waliohudhuria na kumwomba ... aongoze kwa maombi.
- b) Kusoma na kudhibitisha kumbukumbu za mkutano uliotangulia
Kusomwa na katibu, aliyependekeza na aliyedhibitisha.
- c) Masuala yaliyotokana na kumbukumbu hizo
(a) KUMB 8/2008 ununuzi wa miti
- d) Shughuli nyinginezo

Mkutano uliisha saa ngapi, maombi yalilingozwa na nani, na mwingine ukapangwa kuwa wa siku gani.

Maneo kama walikubaliana, waliafikiana, alipendekezwa, ilisemekana, waliambiwa, ilionelewa ni bora, walishauriwa, ilidaiwa, aliomba, n.k.

THIBITISHO

KATIBU

TAREHE.....

SAHIHI

MWENYEKITI

TAREHE

SAHIHI

Ripoti

- e) Kufunga mkutano (KUMB 7/2009)

Maelezo kuhusu mtu, kitu au tukio

- a) Ripoti ya Kawaida
Swali huanzia kwa 'Wewe kama katibu wa chama...'

Muundo

Kichwa (ripoti ya kamati/jopo gani)

Utangulizi (maelezo mafupi ya jumla kuhusu chama)

Shughuli za chama (i, ii, iii)

Hitimisho (matumaini, mwito kwa wengine wajiunge, wajitahidi)

Ripoti imeandikwa na (jina, cheo/katibu, sahihi, tarehe)

b) Ripoti Maalum

Kichwa (ripoti ya jopo la kutathmini usalama barabarani)

Utangulizi/Hadidu za rejea (ripoti ilihitajika na kamati gani, uchunguzi ulifanywa kubainisha nini, matokeo kuelezewa chini pamoja na mapendekezo kutolewa)

Jopo (majina na vyeo vya wanajopo waliohusika)

Utaratibu/ hatua za utafiti (wanakamati walifanya nini (kamati iliwahoji...ilifanya ukaguzi wa magari, iliwapa baadhi ya wasafiri hojaji wakajaza, ilipiga picha za video, mashauriano)

Matokeo (kamati iligundua kuwa: (a)

Mapendekezo (suluhisho la shida)

Hitimisho (ripoti imeandikwa na, sahihi, jina, cheo/katibu, tarehe 21 Machi 2011.

3. UTUNGAJI WA/INSHA ZA KISANII

- a) michezo ya kuigiza
- b) hadithi fupi
- c) mashairi

- d) mafumbo
- e) vitanza ndimi

USHAIRI

Istilahi za Kishairi

1. arudhi
 - sheria za jadi zinazofuatwa na watunzi wa mashairi:
 - a) kugawa shairi katika beti
 - b) beti kugawika katika mishororo inayolingana kiidadi
 - c) mishororo kugawika katika vipande
 - d) mishororo kuwa na mizani zinazolingana kiidadi (urari wa mizani)
 - e) kuwa na vina vya kati na vya mwisho vinavyotamkika kwa namna sawa (urari wa vina)
 - f) mtoshelezo wa beti au beti kutoa wazo kamili
2. bahari
 - aina tofauti tofauti za mashairi k.m. ukara
3. ubeti/beti
 - I kifungu katika shairi kinachojitosheleza kimaaa
4. mshororo
 - mstari katika ubeti
5. mwanzo
 - mshororo katika ubeti
6. mloto
 - mshororo wa pili katika ubeti
7. mleo
 - mshororo wa tatu katika ubeti
8. kimalizio
 - mshororo wa mwisho ambao hurudiwi katika kila ubeti
9. kibwagizo/mkarara/kipokeo/kiitikio
 - mshororo wa mwisho ambao hurudiwarudiwa katika kila ubeti na hubeba maudhui au kiini cha shairi.
10. kipande/mgao
 - sehemu katika mshororo ambayo huonyeshwa na koma na huwa na kina
11. ukwapi
 - kipande cha kwanza katika mshororo
12. utao
 - kipande cha pili katika mshororo
13. mwandamizi
 - kipande cha tatu katika mshororo
14. mizani

silabi zinazotamkika katika mishororo

15. urari wa mizani
 - kuwepo kwa idadi sawa ya mizani katika mishororo

16. kina/vina
 - silabi zinazotamkika kwa namna sawa zinazopatikana katikati na mwishoni mwa sentensi.

17. urari wa vina/vue
 - kuwepo kwa silabi zinazotamkika kwa namna sawa

Aina za Mashairi

- a) mashairi la arudhi/ushairi wa kijadi
 - a) Ambayo huzingatia sheria za jadi za utunzi wa mashairi.
 - b) mashairi huru
 - Ambayo hayazingatii sheria za jadi za utunzi wa mashairi.

Mashairi ya Arudhi

- a) Aina
 - i. tathmina (mshororo mmoja katika kila ubeti)
 - ii. tathnia (miwili)
 - iii. tathlitha (mitatu)
 - iv. tarbia (minne)
 - v. takhmisa (mitano)
 - vi. tasdisa (sita)
 - vii. ushuri (kumi)
- b) Bahari
 - viii. mtiririko (mfanano wa vina vya kati na vya mwisho katika shairi zima)
 - ix. ukara (vina vya mwisho kufanana na vya kati kutofautiana)
 - x. ukaraguni (vina vya kati na vya mwisho kutofautiana katika shairi zima)
 - xi. kikwamba (mishororo kuanza kwa neno fulani katika shairi zima)
 - xii. pindu (neni au maneno mawili ya mwisho ya kila mshororo kutumiwa kuanzia mshororo unaofuata) k.m. kicha changu wachezea. Wachezea kichwa changu.
 - xiii. Tenzi/tendi (mgao mmoja, kina kimoja)
 - xiv. Mathnawi (migao miwili, vina viwili)
 - xv. Ukawafi (migao mitatu, tumbuizo 8,8,8)
 - xvi. Ngonjera (majibizano)
 - xvii. Malumbano
 - (kujinaki/kuonyesha ugwiji)

- akimdunisha mshairi mpinzani ili kutaniana)
- xviii. Msuko (mshororo wa mwisho mfupi kuliko inayotangulia)
- xix. Sakarani (mchanganyiko wa bahari)
- xx. Dura mandhuma (kauli/swali katika ukwapi na mjalizo/jibu katika utao k.m. shida zikishinda, hazishindiki. Unalolipenda, halipendeki. Unapopaenda, hapaendeki)
- xxi. Gungu (mizani 12, kina kimoja cha mwisho)
- xxii. Upeo (mishororo inayozidiana ki mizani)
- xxiii. Kikai (mizani 12, 4:8 au 8:4, hakuna ulinganifu wa mizani katika ukwapi na utao)
- xxiv. Zivindo (hutoa maana tofauti za neno k.m.)
- xxv. Sumbila (kila ubeti una kimalizio tofauti na beti nyingine)
- c) Muundo/Umbo/Sura ya Nje
- xxvi. Kutaja idadi ya beti
- xxvii. Mishororo mingapi katika kila ubeti
- xxviii. Vipande vingapi katika kila mshororo-aina
- xxix. Mpangilio wa mizani na jumla k.m. ukwapi 8, utao 8, jumla 16.
8	8
8	8
8	8
8	8
- xxx. Mpangilio wa vina au kufanana, kutofanana katika shairi zima au vina vya mwisho kufanana na vya kati kutofautiana-bahari
na	ma
na	ma
na	ma
ka	ba
- Vina na Mizani
8a	8b
8a	8b
8a	8b
8c	8b
- xxxi. Kibwagizo(linacho au halina. Kinakili kama kipo)
- xxxii. Majibizano (ngonjera)
- xxxiii. Malumbano (majinaki)
- d) Uhuru/Idhini za Kishairi
- a kibali mshairi alichonacho kukiuka sheria fulani.
- i) Inkisari (kufupisha ili kuwe na urari wa mizani na vina. Aghalabu huonyeshwa kwa matumizi ya ritifaa k.m. 'sikate-usikate)
- xxxiv. Mazda/mazida (kurefusha neno ili kuwa na urari wa mizani na vina)
- xxxv. Tabdila (kubadilisha tahajia ya neno bila kuzidisha au kupunguza mizani k.m. siachi-siati)
- xxxvi. Utohozi
- xxxvii. Kuboronga/kufinyanga sarufi (kubadili mpangilio wa maneno katika sentensi k.m. upesi jielimishe)
- xxxviii. Kiswahili cha kikale/ujadi (mtima, ngeu, insi, mja)
- xxxix. Lahaja k.m. ficha-fita
- xl. Matumizi ya ritifaa
- e) Lugha ya Nathari
- lugha ya kawaida na kimtiririko
- Kutotumia koma au vipande
- Kutumia maumbo ya kawaida ya maneno
- Ubeti kutengewa aya moja
- Kuondoa uhuru na kusanifisha lahaja na kikale
- f) matumizi ya lugha/fani
- g) matumizi ya maneno (kama yalivyotumiwa)
- h) ujumbe
- i) maudhui
- j) dhamira
- kusimanga, kusuta, kudharau, kusifu, kufunza, n.k.
- Mashairi Huru
- Sifa/Mbinu
- a) urudiaji
- i) wa neno (takriri neno)
- ii) wa kifungu (usambamba)
- Umuhimu
- i kuisitiza ujumbe
- i kutia ridhimu/mapigo fulani katika usomaji
- b) mishata
- a mishtari ambayo haikamiliki. Mistari toshelezi ni mistari iliyokamilika.

c) sehemu za beti kuingizwa ndani

Umuhimu

ili kuisisitiza

kuzifanya zionekane wazi

Ulinganishaji wa Shairi la Arudhi na Shairi Huru

Kufananisha

a) yote mawili ni sanaa ya ushairi b)

mishororo kupangwa katika beti

c) yametumia mbinu za lugha za namna moja

d) alama za kuakifisha zinazofanana

e) kufanana kimuundo

f) uhuru wa kishairi

Kutofautisha

a) moja ni la arudhi jingine ni huru

b) mishata

c) sehemu za beti kuingizwa ndani

d) kuwa au kutokuwa na urari wa mizani

e) kuwa au kutokuwa na urari wa vina

f) tofauti kimaudhui

g) idadi ya beti

h) idadi ya mishororo katika beti

i) vipande

j) kutumia alama za uakifishi tofauti

k) uhuru wa kishairi

MASUALA IBUKA

Magonjwa

Aina

d) malaria

e) mafua

f) macho

g) ngozi

h) meno

i) kifua kikuu

j) homa ya mapafu

k) kifaduro

l) zinaa (kaswede/syphilis)

m) kipindupindu

n) homa ya matumbo

o) homa ya mapafu

p) shinikizo la damu

q) ugonjwa wa moyo

r) matumbwitumbwi/machapwi

s) saratani

t) utapia mlo

u) ukambi/surua

v) tetewanga

w) homa

x) malale

Jinsi ya Kujikinga na Magonjwa

Kula chakula chenye virutubisho vyote na madini

Kutotumia chumvi, sukari au mafuta mengi

Kufanya mazoezi Kupimwa

mara kwa mara Kupika

vyakula vizuri Kunawa

mikono na macho

Kuchemsha maji au kuyatia dawa kabla ya kuyanywa

Kutozini au kutumia kinga

Chanjo kwa watoto

Kutochangia vifaa kama vitana na nyembe na mavazi ili kujikinga na magonjwa ya ngozi.

Kulala ndani ya neti iliyotiwa dawa

Kufyeka nyasi karibu na nyumba na kutupa mikebe iliyo na maji

Kuweka dawa kwenye vidimbwi ili kuuu mbu

Kutotumia vileo kama vile pombe na sigara

Kuzuia kunyeshewa na mvua na kuvaa mavazi mazito wakati wa baridi au usiku

Kukohoa au kupiga chafya mtu akiwa ameziba pua na midomo na kutotema kikohozi ovyo

Kutubu dhambi, kujua Mungu na kuomba kwa afya ya kiroho

Ukimwi

Ugonjwa unaosababishwa na virusi vya HIV unaofanya mwili kupungukiwa na kinga dhidi magonjwa.

Njia za Maambukizi

a) Uzinzi, ubakaji au ulawiti

b) Tohara ambapo ngariga anatumia kisu kimoja kwa watahiriwa wote

c) Kuchangia vifaa vyenye ncha kali k.v. nyembe, vinyoleo n.k.

d) Utumiaji wa sindano moja na vifaa vya upasuati ambavyo havijatiwa dawa au kutokoswa ili kuuu viini

e) Wanawake kuambukiza watoto wakijifungua

f) Kuongezewa damu ambayo haijapimwa au haijapimwa vizuri.

g) Utumiaji wa dawa za kulevywa kwa kujidunga kwa sindano moja

h) Ulevi kumfanya mtu kupotewa na utambuzi kisha kufanya ngono na mtu aliyeambukizwa.

i) Kubusu mtu aliye na virusi ukiwa na vidonda kinywani

- j) Wakati wa ajali watu walio na viini wanapojeruhiwa na kutokwa na damu na inafikia majeraha katika miili ya wasio na hivyo viini

Dalili

Kukohoa kwa muda mrefu
 Kuendesha kwa muda mrefu
 Kupoteza hamu ya kula
 Kukonda au kupoteza uzani wa zaidi ya kilo 10 kwa muda mfupi
 Mwili kudhoofika/unyonge
 Kunyonyoka nywele
Jipu Imwilini
 Mwasho mkali katika ngozi
 Vidonda kinywani na kooni
 Homa na kutokwa na jasho jingi usiku
 Magonjwa ya kifua kikuu na homa ya mapafu
 Saratani ya ngozi
 Kuvimba shingoni
 Utaahira wa akili k.v. kusahau na kutokumbuka mambo

Madhara

Jamaa kuathirika kisaikolojia wakiona mtu wao akiteseka na ugonjwa
 Vifo kwa kuzidiwa na ugonjwa
 Huzuni baada ya mgonjwa kuaga dunia
 Watoto kuachwa wakiwa mayatima baada ya wazazi kufa
 Gharama kubwa ya kugharamia matibabu
 Unyanyapaa/kutengwa/kubaguliwa
 Ndoa kuvunjika kutokana na lawama
 Ubakaji wa watoto wa kike ili kujitakasa
 Kuathiri uchumi wa nchi pesa nyingi zinapotumiwa kununulia dawa za kupunguza makali hata za kifua kikuu
 Serikali kupoteza wataalamu iliyogharamia elimu yao kulazimika kuajiri wataalamu kutoka nje kwa gharama ya juu sana

Jinsi ya Kujikinga

Kutofanya zinaa kabla na nje ya ndoa
 Walioambukizwa kutumia dawa za kupunguza makali (A.R.Vs)
 Aliyebakwa kupewa dawa za A.R.V kabla ya saa 72
 Kuwapa mama waja mzito wenye virusi dawa kabla ya kujifungua kuingia mtoto

Ngariba kutotumia kisu kimoja kwa watahiriwa wote
 Kutumia sindano mpya hospitalini na matumizi ya dawa za kulevya
 Kupima damu vizuri kabla ya kuwaongezea wagonjwa
 Kupimwa kabla ya ndoa na mara kwa mara ili kujua hali ili kujikinga dhidi ya maambukizi au kujitunza kama mtu ameambukizwa
 Kutumia mipira
 Walioambukizwa kutofanya mapenzi bila kinga ili wasipate virusi aina tofauti na sugu au magonjwa mengine ya zinaa
 Kula chakula vinavyofaa na kufanya mazoezi
 Kupata matibabu wakati ufaao mtu anapougua magonjwa mengine
 Kumjua Mungu ili kumwamini na kumtumainia ili kuondoa uoga na mahangaiko na hivyo kumwezeha mtu kuishi siku zaidi

Unyanyasaji/Udunishaji wa Wanawake na Utamaduni/Taasubi ya Kiume

Kutorithi mali

Wanawake wajane kunyang'anywa mali na kufukuzwa

Ndoa za wake wengi (uke wenza)

Kupata watoto wengi

Kurithi wanawake

Kupashwa tohara

Kutawishwa au kunyimwa uhuru wa kutoka

Kutoelimishwa eti kwa akiolewa hatafaidi familia, atapanda wanaume vichwa au atakuwa malaya

Ndoa za mapema/lazima zinazosababisha kukatiza elimu yake (mahari haiwezi kurudishwa)

Kulazimishwa kuolewa na mtu asiyempenda

Kunyimwa haki ya kusema

Kupigwa na kutusiwa

kubakwa

Kutalikiwa

Wanaume kutokuwa waminifu kwao hata kuwanyima mahitaji na kuwapa mahawara zao

Wanaume kupuuza majukumu ya kukimu familia

Ubadhirifu wa wanaume na hali wake zao ndio walifanya kazi za kupatia hizo pesa

Kubughudhiwa

Kulaumiwa mtoto akikosekana hata mke mwingine kuolewa
Mahali pa mwanamke kuwa nyumbani au haruhusiwi kufanya kazi ofisini au kuongoza
Kulazimishwa kuvaa mavazi aina fulani na kukatazwa kuvaa aina mengine
Kufanyishwa kazi za nyumbani kama mtumwa
Kudhibitiwa na wanaume zao kwa sababu ya vivu.
Kunyimwa ajira kwa vile akipata mimba atajikokota kazini na atahitaji likizo baada ya kujifungua.
Ajira ya mtoto wa kike ambapo anafanyishwa kazi ya sulubu na kupewa mshahara duni Suluhisho
Hatua kali za kisheria kwa wanaowapiga, wanaowabaka na wanaotekeleza mila ya tohara na ndoa za mapema
Kufanya kampeni dhidi ya mila zinazochangia udunishaji wa wanawake
Kuwashauri watoto wa kike badala ya kuwapasha tohara
Kuanzisha makao ya watoto wa kike wanaotishiwa na mila mbaya
Kumwelimisha mwanamke kuhusu haki zake
Kuhimiza wanawake kupigania haki zao
Serikali kutenga pesa za kuelimisha watoto wa kike ili kuwapa uwezo wa kiuchumi kwani wengi hunyanyaswa kutokana na umaskini na ujinga.
Mashirika ya kutetea haki za wanawake kama FIDA na Maendeleo ya Wanawake.
Hazina ya kutoa mikopo kwa makundi ya wanawake k.v. K.W.F.T
Kuwapa wanawake nafasi sawa za ajira na katika uongozi.
Kupunguza alama ambazo wasichana wanazopaswa kufikisha ili kujiunga na vyuo vya elimu ya juu.
Kubuni sheria za kuwawezesha kumiliki mali
Jinsi Wanaume Wanavyodhulumiwa
Kupigwa
Kuchomwa kwa maji moto
Kukatwa sehemu nyeti
Wanawake kutokuwa waminifu kwao
Kutusiwa
Kutofuliwa nguo
Kunyimwa chakula
Kunyimwa unyumba kama njia ya kulipiza
kisasi au kumwadhibu

Kufanyishwa kazi fulani k.v. kufulishwa nguo na kupikishwa mke akiwepo hata mbele ya wageni
Kuzomewa/ kugombeza
Kunyimwa pesa kama hana ajira
Ufisadi
Uovu, ubaya au uharibivu.
Aina
Wanafunzi kudanganya katika mtihani
Kufanyiwa mtihani na watu wa nje
Kutoza mwanafunzi wa kidato cha kwanza pesa au chakula kama nyama ili kuwalinda.
Kujipakulia chakula kingi.
Waalimu wakuu kuitisha hongo ili kuruhusu wanafunzi wajiunge na shule zao
Kupita wengine katika foleni wanapokwenda kupata chakula au chai hata benki
Kurudishiwa bakaa/chenji nyingi dukani na kutoirejesha kwa muuza duka.
Kuokota pesa njiani na kutoulizia ni za nani
Kughushi stakabadhi za mtihani, hati za umiliki shamba
Kunakili kanda za muziki za wengine na kuziua
Wajiri kuajiri watu wa familia zao au makabila yao
Daktari kuitisha hongo ili amhudumie mgonjwa
Polisi kuitisha hongo ili aruhusu magari ya huduma kwa umma yasiyofaa kupita
Kutohoa maziwa au kuyaongezea maji ili yawe mengi
Wenye maduka kuuza bidhaa kwa bei ghali
Kuuza bidhaa kama sukari, nyama, nafaka, gesi na mafuta ya petroli ambazo hazijatimiza uzani unaotakikana
Madereva wanaoendea mafuta ya petroli kuuza kiwango fulani cha hayo mafuta na kuongezea ya taa au diseli
Kuuzia watu dawa bandia zisizotibu magonjwa
Ulanguzi wa dawa za kulevya
Kuiba pesa kwa kutumia risiti bandia au kufuruisha bei za bidhaa ili pesa zilizo juu wahusika wagawane
Kutoa ushahidi wa uongo
Kunyang'anya wajane na yatima mali zao
Uporaji wa mali ya umma k.v. nyanja za kuchezea watoto na misitu
Hakimu kuchukua hongo aididimize kesi
Madaktari kutoza wawele ada ya juu hata kuwafanyia upassuaji wasiouhitaji ili wapate pesa.

Wafanyakazi wa halmashauri za miji kujificha wanapomwona mtu akiegesha gari ili wadai anakwepa kulipa ada ya uegeshaji ili wahongwe au walikokote gari wapate pesa zaidi.

Sababu Ya Watu Kuushiriki Ufisadi
Tamaa ya kutajirika

Kutofahamu madhara/matokeo yake

Kukosa njia za kukimu mahitaji

Mishahara au mapato duni yasiyomwezesha

mtu kukimu mahitaji yake au ya familia

Kutotosheka kwa kile mtu alichonacho

Hofu ya kupata hasara au kukosa ajira

Kutomjua mungu hivyo hawana imani

Kuzugwa au kutekwa nyara kimawazo na

kuwa mtumwa na shetani

Wengine hulichukulia kama jambo la kawaida tu au hali ya maisha

Imani kuwa siku hizi mtu hawezi kupata chochote bila kutoa hongo

Madhara

Vifo kutokana na aajali barabarani au kutotibiwa bila hongo

Majeruhi wa ajali za ajalini wengine hulemaa wasiweze kujifanyia kazi zao

Kufutiliwa kwa matokeo ya mtihani

Kufukuzwa shuleni au chuoni

Umaskini kutokana na utoaji hongo ya pesa nyingi kisha kutopata kazi na ununuzi wa bidhaa kwa bei ghali

Kushuka kwa viwango vya elimu wasiohitimu ipasavyo wanaporuhusiwa kujiunga na shule ama vyo fulani

Kushuka kwa viwango vya huduma kwa umma kutokana na kuajiriwa kwa watu ambao hawajahitimu vizuri.

Afisi za serikali kuchomwa wafisadi wakijaribu kusitiri ushahidi wa ufisadi

Nchi kurudishwa nyuma kiuchumi na kimaendeleo kutokana na pesa za miradi au ambazo zingewekezwa katika vitega uchumi kuporwa

Kupoteza ajira baada ya kufutwa kazi kutokana na ufisadi

Familia kuteseka baada ya kupoteza ajira

Kufungwa jela kwa wanaopatikana na kosa la ufisadi

Uharibifu wa mazingira na madhara yanayoendana nao kutokana na ufyekaji wa misitu

Kudidimiza haki pale kesi inakatwa vibaya kutokana na hongo hata asiye na makosa aweza kufungwa

Viongozi wafisadi katika mashirika na asasi kupoteza nyadhfa

Suluhisho/Njia za Kuukabili Ufisadi

Hatua kali kisheria kwa wafisadi Kulipa

wafanyakazi mishahara mizuri

Kuelimisha kuhusu madhara ya usisadi

Kufuta kazi wafisadi

Kunyang'anywa pesa au mali walizopata kifisadi

Watu kutangaza mali zao k.v. kwa kujaza fomu kudhihirisha hayo

Shirika la kukagua vipimo na ubora wa bidhaa

Majina ya wafisadi kutangazwa hadharani

Ukaguzi wa hesabu za matumizi ya pesa katika asasi za serikali

Shirika la kupambana na ufisadi

Kufumana wafisadi

Kupiga picha kwa kamera ya video wafisadi k.v. polisi wakichukua hongo

Kujifunza kutosheka kwa kile mtu alichonacho na kuishi maisha ya kiwango chake.

Kuarifu polisi au shirika la mkupambana na ufisadi kuhusu visa vya ufisadi

Kumjua na kumcha Mungu

Dawa za Kulevya/Mihandarati

Dawa ambazo huathiri utendakazi wa mwili.

Sababu za Kutumiwa

Masurufu au kuwapa vijana pesa nyingi za matumizi

Kujipa burudani

Shinikizo la rika kwa vijana

Ukosefu wa ushauri/kutojua madhara

Matangazo ya biashara

Shida k.v. ukosefu wa ajira na mahitaji ya kimsingi

Marafiki wabaya

Kukaa katika mazingira zinamotumiwa

Malezi

Kuvunjika kwa ndoa

upweke

Kujitoa haya k.m. makahaba

Shida kazini

Kudanganywa zina manufaa k.m. kumpa mtu nguvu ya kufanya kazi au kuerevusha

Kujipa hisia za kuwa huru na ujitambuaaji

Madhara

Magonjwa k.v. saratani na ya zinaa

Vifo kutokana na ajali, magonjwa au dawa zenyewe
Kuiba ili kupata pesa za kununulia dawa za Ubakaji
Hufilisi watu kwa kutumia pesa nyingi hata kuuza au kuzikodisha mali zao ili kuzigharamia
Jamaa kuathirika kisaikolojia wanapooa mwenzao akiKushindwa kuendelea na masomo.
Visa vya ubakaji.
Kupotoka kimaadili k.m. kuwa mwenye matusi, kupiga wengine, kuwa mgomvi hata mzinifu.
Kuwa mchafu kama fungo k.m. kutooga, kutofua nguo, kutochanua nywele n.k.
Kuhisi mambo yasiyokuwepo (hallucination).
Wengine kushindwa kuolewa na kutoweza kupata watoto k.m. watumiaji wa miraa.
Kuvunjika kwa ndoa kutokana na kupiga mke, kutumia pesa vibaya.
Kufutwa kazi k.m. kutokana na ulevi.
Wazimu
Uhalifu
Jamaa ya mtumizi kuteseka ikimwona mwenzao akiangamia kutokana na kuzitegemea dawa za kulevya
Mhusika huathirika kimwili na kisaikolojia
Huathiri ukuaji wa mwili na akili
Wazimu
Huathiri uwezo wa kufikiri kwa kuu seli za ubongo
Hufanya mtu kupotoka kimaadili k.m. upyaro, vita, uchoyo, uzinifu
Kuvunjika kwa ndoa
Kufukuzwa shuleni
Kufungwa jela
Kuzaa watoto ambao hawajatimiza uzani wa wastani
Kufa kwa neva na viungo kukatwa
Suluhisho
Kuelimisha watu kuhusu madhara ya dawa za kulevya
Watu kumjua Mungu
Matibabu ya kurekebisha watumwa wazo
Kujitenga na marafiki wabaya
Kutoingia katika mandhari zinamotumiwa
Maelekezo kuhusu dawa za matibabu kufuatwa ipasavyo
Kutotumia dawa za matibabu kwa matumizi mengine yasiyo ya kutibu
Ukaguzi wa wageni na mizigo katika viwanja vya ndege

Hatua za kisheria kwa walanguzi, wauzaji na watumiaji
Kuongeza nafasi za ajira
Kukomesha matangazo ya biashara ya dawa hizo
Kuandika matahadharisho katika chupa na pakiti za vileo
Uhalifu/Utovu wa Usalama
Chanzo
Umaskini kusababisha wizi na uisadi
Dawa za kulevya kusababisha wizi au kubaka
Marafiki wabaya
Malezi mabaya
Malezi mabaya k.m. mtoto akiiba na kupelekea wazazi, wazazi hawamuulizi alikotoa vitu hivyo.
Tamaa ya mali kufanya watu kuiba, kushiriki ujisadi, n.k.
Hasira au kushindwa kujidhibiti kusababisha kumpiga na kumuumiza mtu hata kumuua
Tamaa kubwa au uchu kusababisha ubakaji.
Chuki na wivu huweza kusababisha mauaji
Suluhisho
Hatua kali za kisheria
Kuongeza askari kwani idadi yao ni dogo ikilinganishwa na raia
Kuunda vikundi vya kujilinda
Vitu vya polisi kuongezwa
Vitu vya thamani kuwekwa mahali salama k.m. benki
Kutotembea nyakati za usiku
Kutoenda mahali kusikofaa k.v. vichochoroni
Kuweka ua na lango
Mavazi yanayofaa kuzuia ubakaji
Kutoa mafunzo ya kujikinga
Nambari za simu za dharura za kuripotia uhalifu
Kumjua Mungu
Kuongeza nafasi za ajira
Haki za Binadamu
Kuishi
Kuingiliana/kutangamana
Uhuru na usawa
Elimu
Makazi
Afya
Kiwango cha kurithisha cha maisha
Chakula
Kuabudu
Ajira ya watoto
Kufanya kazi
Kumiliki mali

Kutunzwa uzeeni/ hifadhi ya jamii/wasio na uwezo
Kupiga kura
Kutobaguliwa
Kutoteswa kuminya habari
Uhuru wa kuongea/usemi
Kutembea na kuishi popote
Kesi kuendeshwa kwa haki
Kujitetea
Kuo au kuolewa na unayemtaka
Utulivu k.m. mtoto au mke asipigwe ama kuteswa
Huduma za matibabu
Jina na utaifa wakati wa kuzaliwa
Mtoto mlemavu apewe huduma maalum
Alindwe kutokana na mateso, kazi ya sulubu na kuhusishwa vitani
Alindwe dhidi ya mila na tamaduni zisizofaa
Haki ya kupata burudani
Haki ya faragha/ kuhifadhi siri zake
Asijiriwe
asiteswe
Jinsi ya kuwalinda na kuwatumia watoto
Sheria kubuniwa za kuwalinda
Hatua kali kisheria kwa wanaodhulumu watoto
Shirika la kupigania haki za watoto
Makao ya watoto wanaokimbia wa dhuluma
Hazina ya wizara na maeneo bunge ya kufadhili watoto maskini (bursary)
Watoto kuelimishwa kuhusu haki zao
Kuelimisha wananchi kuhusu umuhimu wa kulinda mtoto
Elimu ya bure ili watoto maskini wafaidi
Shule maalum kwa watoto walemavu
Wananchi kuchanga kusaidia watoto maskini
Makanisa kusaidia watoto yatima
Shule kuwapa watoto maskini ufadhili
Mazingira
Hali au mambo yanayomzunguka kiumbe katika sehemu anakoishi.
Jinsi Yanavyoharibiwa
Kufyeka misitu ili kupata mahali pa makazi ama kulima
Kufuga mifugo kupita kiasi
Kutupa taka ovyoovyoo
Moshi kutoka katika magari na viwanda huchafua hewa
Dawa na mbolea za kemikali za kilimo huchafua udongo na maji.

Migodi kuacha mashimo ardhini ambayo hujaa maji na kuwa hatari kwa binadamu na kizalio cha mbu.
Kelele za vyombo vya mziki, viwanda, honi za magari na ndege
mafuriko kuchanganya choo pamoja na maji safi
Taka kutoka nyumbani na viwandani kuelekezwa mitoni.
Madhara
Ongezeko la joto duniani
Mvua za gharika
Uhaba wa mvua
Ukame na njaa
Uhaba wa maji
Kufa kwa wanyama wa majini kama samaki
Magonjwa na vifo kutokana na kuathiriwa na maji machafu
Magonjwa ya mapafu kutokana na hewa chafu
Suluhisho
Kupanda miti kusiko na miti na kule misitu imefyekwa
Elimu kuhusu madhara ya kuharibu mazingira na jinsi ya kuyatumia Uhaba wa maji.
Kukagua viwabda na hatua za kisheria kama vinavyoachilia taka katika mazingira
Kutumia samadi badala ya mbolea za kemikali na dawa za kiasili kuuwa wadudu katika mimea na mifugo
Kutaifisha misitu
Askari wa kulinda misitu
Kutumia kawi mbadala na ambazo hazichafui mazingira k.v. kutokana na maji na jua
Mashimo na mapipa ya kutupa taka
Kuweka mifugo kulingana na eneo la malisho
Kutolima kando ya mito
Kutia choo cha binadamu dawa kabla ya kukiachilia mitoni
Kutumia magari ya umma
Kutumia taka kama malighafi na kutumia vile vitu vyaweza kutumika tena
Usalama Barabarani
Vyanzo vya ajali
Madereva kutohitimu vizuri
Magari mabovu
Kutotii sheria za barabarani
Njia mbovu
Kubeba abiria na mizigo kupita kiasi
Kuendesha magari kwa kasi
Waabudu shetani kusababisha magari kupoteza mwelekeo

Kupita magari mengine bila uangalifu
Ulevi
Wenda miguu kutokuwa waangalifu
wanapovuka barabara
Kutodhibiti usukani vizuri
Uchovu kusababisha usingizi
Dawa za matibabu
Abiria kutolalamika au hata kumwambia
dereva aendeshe kwa kasi wafike haraka
Kuchanganyikiwa
Suluhisho
Hatua za kisheria kwa wakiukaji kanuni za
barabarani
Kuondoa polisi wafisadi barabarani
Kukarabati barabara
Ukaguzi wa magari ili kuhakikisha yafaa kuwa
barabarani
Kufunza madereva upya
Mikanda au mishipi ya kujifunga kuzuia
kujeruhiwa vibaya na vifo ajali ikitokea
Kuweka vidhibiti mwendo
Vifaa vya kutambulia madereva walevi na
kasi ya magari
Uangalifu wakati wa kupita magari mengine
Kuwa mwangalifu wakati wa kuvuka barabara
Sayansi na Teknolojia
Uvumbuzi wa umeme unaotumiwa kuangazia
na kuendesha vyombo vingi
Matibabu kuwezesha watu kuishi kwa muda
mrefu k.m. dawa,chanjo, upasuaji,
upachikwaji viungo, miale ya kutibu saratani,
n.k.
Kurahisisha na kuharakisha usafiri k.m.
magari, pikipiki, ndege, k.m.
Kurahisisha na kuharakisha mawasiliano
kunakosaidia wakati wa dharura k.m. rununu,
mtandao, nukulishi, n.k.
Upashaji wa habari kuwezesha kupata habari
kutoka kote duniani k.m. satalaiti, mtandao,
redio, runinga, n.k.
Utengenezaji bidhaa viwandani kuharakishwa
kutokana na mitambo inazoendesha na
tarakilishi
Mimea na mifugo wanaokomaa haraka na
walio na mazao mengi
Roketi inayowezesha kwenda katika mwezi
na sayari nyingine
Silaha kama bunduki za kupambana na
maadui na wahalifu
Burudani bora k.m. sidi, video, mtandao, n.k.
Madhara
Uavyaji mimba
Mauaji ya huruma

Tishio la dunia kuangamia kutokana na silaha
za nuklia na viini vinavyotengezewa
maabarani
Uhalifu kuongezeka kutokana na wingi wa
bunduki, simu na mtandao
Vyakula kutokana na mimea ina mifugo
iliyokuzwa kisayanzi kudhuru afya
Wizi wa viungo vya mwili hata kuhasiwa bila
hiari
Ajali za barabarani na za ndege zinazoua
watu wengi
Upotoshaji kimaadili kama vile filamu chafu
katika mitandao na sidi
Kutumia vijusi kutengenezea viungo
Ongezeko la joto duniani kutokana na
uchafuzi wa hewa
Ugaidi kutokana unaotekelezwa kwa
mabomu
Simu za Rununu
Faida
Kurahisha na kuharakisha mawasiliano
Kupunguza gharama za usafiri
Mtandao huelimisha na hufahamisha habari
Kutuma pesa
Kuweka pesa/akiba
Burudani k.m. nyimbo, michezo
Kupiga nduru uhalifu unapotokeo
Ajira kwa wauzaji na watengenezaji
Ushuru kwa serikali
Shajara, kalenda, kamera, kikokotozi
Madhara
Burudani kusababisha ajizi
Uhalifu
Gharama kubwa hasa kuweka chaji na malipo
kabla ya kutumia kuongea au mtandao
Mtandao kupotosha kimaadili
Hutoa miale ambayo yaweza kusababisha
saratani
Kudanganya katika mitihani
Kufungwa jela kutokana na arafa za vitisho
na matusi
Runinga/magazeti
Burudani
Habari
Ajira kwa wanahabari na watangazaji
Matangazo ya biashara
Kufunza maadili k.m. michezo ya kuigiza na
vichekesho.
Kutuwezesha kufahamu sehemu nyingine za
nchi na dunia
Kuelimisha k.v. vipindi vya fasihi
Utalii
Kuangazia sehemu na watu wenye shida

Kukuza lugha
Kukuza uzaleno
Madhara
Ajizi
Kupotosha kimaadili
Filamu ziazohimiza watu kuwa wazinifu.
Matangazo ya vileo
Kuenezea chuki na propaganda
Kuiga utamaduni wa kigeni usiofaa k.v.
mavazi, talaka
Gharama ya kununulia
Kutopata muda wa kushauri watoto na kuomba
Wanafunzi kutosoma jioni
Mke na mume kutoongea kujadili mwelekeo wa familia
Wanaume kuchelewa kurudi nyumbani usiku wakitazama mpira
Migogoro kwa kutaka kutazama vipindi tofauti
Kelele na usumbufu kwa waliolala
Utalii
hali ya kusafiri mbali ili kuvinjari au kufurahia mandhari
Faida
Fedha za kigeni
Ajira katika hoteli, udereva, n.k.
Uhifadhi wa mazingira
Kuboreshwa kwa miundo msingi
Mapato kwa serikali kutokana na ada ya kuingilia mbugani na kodi za mikahawa
Amani na maelewano nchini na duniani
Kuhifadhi mila na tamaduni zetu
Kupa nchi umaarufu duniani
Maeneneo kame kuweza kutumiwa ipasavyo kama kivutio chao
Soko kwa mazao ya kilimo
Kuwapa wauzaji vinyago mapato
Ubaya
Magonjwa k.v. ya zinaa
Matumizi ya mihandarati
Tabia zisizofaa k.v. Usenge zinazovunja ndoa na kueneza magonjwa kama ukimwi
Upuuzaji wa miradi ya maendeleo serikali ikijengea watalii hoteli za kifahari na viwanja vya ndege ambavyo hutumika kwa nadra sana
Kusababisha watoto kuacha shule ili wawe wanawaelekeza wapate pesa
Kuhimiza mauaji wa wanyama kwa kununua pembe na ngozi

Kelele za magari yao husumbua wanyama na kukanyaga na kuharibu lishe yao
Jinsi ya kuvutia watalii zaidi
Kudumisha usalama
Kuimarisha miundo msingi
Kutangaza nchi na vivutio nje
Kupunguza malipo katika hoteli za watalii
Kufahamisha wananchi kuhusu vivutio kupitia vyombo vya habari
Kuongezea wafanyakazi mishahara ili kuweka akiba waweze kuzuru maeneo yenye vivutio
Kuwapa wafanyakazi likizo ya kutosha
Umaskini
Suluhisho
Kuongeza nafasi za ajira
Kutoa mikopo rahisi kulipa
Kupunguza bei ya pembejeo
Elimu ya bure
Kupigana na ufisadi
Upangaji uzazi ili kupunguza idadi ya watu
Bei bora ya mazao ya kilimo
Kazi kwa vijana
Ukeketaji
Sababu
Kupunguza tamaa
Njia ya kukomaa
Mila na tamaduni
Madhara
Kifo kwa kutokwa na damu sana
Uenezaji wa magonjwa
Shida wakati wa hedhi na kujifungua
Ndoa kuvunjika
Kibali cha kujiingiza katika myenendo isiyofaa
Utengano kati ya waliotahiriwa na ambao hawajatahiriwa -migogoro
Kuzua utabaka baina ya waliopashwa na wasiopashwa tohara
Suluhisho
Hatua za kisheria
Elimu kuhusu madhara
Mawaidha kwa wasichana
Makao ya watoto
Njaa
Kilimo cha unyunyizaji maji
Kupunguza bei za pembejeo
Njia bora za kuhifadhi mazao
Mimea na mifugo inayokomaa haraka
Utumizi wa samadi na mbolea
Kuelimisha wakulima kuhusu kilimo bora
Kutayarisha mashamba mapema
Serikali kununua mazao ya wakulima na kuyahifadhi

Dini
Uzuri
Kufunza maadili
Kusaidia maskini
Kuanzisha shule na hospitali
Ajira kwa padri, kasisi n.k.
Kuandaa watu kwa maisha baada ya kifo
Kufariji/kuliwaza wenye dhiki
Ubaya
Tamaa ya pesa
Biashara
Ubakaji wa watoto
Kuuza uponyaji
Nyingine kutosaidia wenye shida
Vita/jihadi
Kuruhusu waovu bora watoe pesa
Kutoenda hospitalini
Kuendeleza maovu k.v. uzinifu, ushirikina,
uabudu shetani, n.k.
Maasi ya vijana
dawa za kulevya
shiniko la kikundi
filamu mbaya
kudhibitiwa kupita kiasi
kukosa nidhamu
malezi mabaya/udekezaji
kubomoka kwa msingi wa jamii
Ufukara kusababisha kujiunga na makundi
haramu
Kukata tamaa
Kutumiwa vibaya na wanasiasa
Suluhisho
Kujiondoa kundini
Kuimarisha uchumi
Kuwashauri vijana
Kujenga udhabiti wa jamii
Kuwaadhibu kulingana na makosa yao
Vijana kujisaka na kujikosoa
Vijana kumjua mungu
Uhuru wa kadiri
Uongozi bora
Malezi bora
Kuongeza nafasi za ajira

Umoja na Utangamano katika Familia
Kuheshimiana
Utiifu na unyenyekevu
Kuwa na usemi
Kuvumiliana na kusameheana
Uaminifu na kuaminiana
Kutochagulia watoto taaluma na wachumba
Wazazi kutolazimisha watoto taaluma au kozi
wasizotaka

Kutumia pesa vyema bila ubadhirifu
Kutopendelea na kulinganisha watoto
kiuwezo
kutotumia dawa za kulevya
Kuomba pamoja
wazazi kutopendelea watoto fulani
Baba kutimiza majukumu yake ya kukimu
jamii
Kutodhibiti mke na watoto kupita kiasi
Uadilifu
Kushiriki kazi
Mambo yanayoathiri utaiifa/umoja na
utangamano/amani
Ufisadi k.v. kuajiri watu kimapendeleo
Ukabila
Viongozi kueneza chuki
serikali kutoakisi uwakilishaji wa taifa zima
Usalama kukosekana
Ukosefu wa ajira
Matamshi mabaya ya viongozi
Kupanda kwa gharama ya maisha
Majanga ya kiasili
Kutojenga miundo msingi kwa usawa
Kupendelea maeneo fulani katika ugawaji wa
raslimali
Ukimbizi wa ndani kwa ndani
Ubomoaji wa nyumba
Suluhisho
Lugha ya taifa
Kukabiliana na ufisadi
Usawa katika ugawaji wa raslimali
Kuelimisha kuhusu umoja wa kitaifa
Tamasha za kitamaduni
Kutalii sehemu nyingine za nchi
Ndoa za makabila tofauti
Serikali ya muungano
Viongozi wachochezi kuchukuliwa hatua
kisheria
Matatu
Faida
Kurahisisha na kuharakisha usafiri
Ajira
Ushuru
Biashara
Huduma za dharura
Madhara
Ajali
Wizi
Ufisadi wa polisi kuongezeka
Kuongeza nauli ghafla
Ujeuri wa madereva na mataniboi
Kucheleweshwa watu njiani
Magazeti

Habari za taifa na kimataifa
Kuelimisha k.m. kuhusu afya
Kuburudisha k.m. vibonzo
Matangazo ya biashara
Ajira k.m. wahariri, wauzaji
Mapato kwa serikali
Kutangaza nafasi za ajira
Elimu k.m. uchambuzi wa vitabu vya fasihi na mashairi
Hutumiwa kufungia bidhaa
Ubakaji
Sura mbaya
ulevi
Ulemavu
Unyonge wa kiakili
Kushindwa kudhibiti jicho na tamaa za mwili
Njaa ya kimapenzi
Kisasi
Kujihisi duni
Kisomo duni
Mavazi
Athari
Waliobakwa huathirika kisaikolojia
Kujikosea heshima na kujihisi mchafu
Magonjwa ya zinaa
Mimba zisizotakikana
Vifo
kujeruhiwa
Kupoteza imani na wanaume/wanawake
Kutengwa
Kufungwa jela
3. UTUNGAJI WA KISANII
Mashairi mepesi (huru/arudhi)
Hadithi fupi
Vitendawili
Mafumbo/chemshabongo
Vitanza ndimi
Michezo ya kuigiza
Mambo ya Kuzingatia katika Uadishi wa Insha
maagizo
Usijibu swali usilolielewa
Uandishi mzuri wa nambari ya swali unalofanya
Kuandika vidokezi
Kuandika kila hoja katika aya yake
Kuanzia aya kwa njia tofauti
Lugha sahili
Miundo tofauti ya sentensi
maudhui
muundo

Kichwa kwa herufi kubwa, kipigwe mstari na kisizidishwe maneni sita
Upatanisho/uwiano za kisarufi
Tahajia/hijai
Kuakifisha
Mtiririko
Uhalisi
tafsiri ya moja kwa moja k.m. kurudisha mlango, mguu wa gari, kutoa/kuweka nguo
Maadili (lugha na mawazo safi na mtazamo wa kusaidia taifa)
Urefu
Uasilia (utungo wako si kurejelea vitabu vya fasihi)
Usafi (mwandiko unaosomewa na ambao haujapigwapigwa mistari na kufutwa)
Tamathali za usemi
Msamiati na tamathali zinazokubalika wala si za kupachika. Usitumie msamiati wa kishairi k.v. mtima, ja, n.k.
Kutofupisha k.v. k.m., n.k., Bi.
Kutumia kistari ikiwa neno linaendelea katika mstari wa pili na kutokata silabi
Herufi f, u, i, j, m, l
Kutaja na kueleza kikamilifu
Kukamilisha maneno
Kutotenganisha sehemu za neno k.m. walilo zungumzia, walioenda
Kutounganisha maneno k.m. kwasababu, ni mimi
Mdokezo kuoana na maneno yako.
Usiongeze maneno kwenye dondoo la kumalizia.
Kutoweka dondoo ni kupotoka
Kusoma insha baada ya kuandika
4. UANDISHI WAKAWAIDA
Ufahamu
Kuelewa
Kuandika idadi ya hoja kulingana na alama
Hoja kwa muhtasari
Andika hoja ulizo na uhakika nazo kwanza
Kuorodhesha hoja kwa nambari wala si kistari
Jibu lililokamilika
Kutoa majibu kutoka katika ufahamu si fikra zako
Maana za maneno kama yalivyotumiwa kwa muundo ule ule
Muhtasari/Ufupisho
Kutoa mawazo makuu huku kiini cha taarifa kikitumishwa.
Hatua

kulinganisha

Andika nambari za aya
Soma makala
Elewa swali
Andika mambo muhimu ukizingatia swali
ukiondoa maneno yasiyo muhimu
Usibadilishe chochote hata kama unatakiwa
kutumia maneno yako
Andika hoja kikamilifu
Andika nakala safi ukizingatia mtiririko
Epuka viunganishi vingi
Zingatia idadi ya maneno uliyopewa
Zingatia kanuni za uandishi
Piga mshazari nakala chafu
Matumizi ya lugha
Kuzingatia sehemu za swali
Sehemu zinazobadilika
Kuzingatia neno moja moja
Kuzingatia hatua au mbinu
Kutojibu maswali kwa pupa
Kusoma jibu ili kusahihisha makosa
Kuelewa swali k.m. tunga sentensi moja,
eleza maana
Tunga sentensi fupi
Kuonyesha neno, fungu la maneno au
kiambishi unachotumia kutunga sentensi
Kubainisha (eleza kikamilifu kwa kuandika
neno au maneno na jina lake)
Tahajia k.m. yabwa, kitendo
Isimu jamii
Kutaja, kueleza na kutoa mifano
Fasihi
Kufikiri ili kuelewa swali
Usijibu maswali zaidi ya manne. Kama jibu
halikuridhishi, lipige mshazari
Maagizo (swali la kwanza ni la lazima, usijibu
maswali mawili kutoka sehemu moja
Chagua maswali utakayoweza kujibu na
kupata hoja nyingi
Andika nambari vizuri
Usiandike hoja nyingi kuliko alama
Andika hoja ulizo na uhakika nazo kwanza
Hoja kwa aya moja
Kutaja, kueleza kikamilifu na kuthibitisha kwa
mifano kutoka kitabuni (kutaja alama moja,
kueleza mbili)
Usirudie hoja kwa njia tofauti
Kutochanganya wahusika
Kusoma vitabu mara nyingi ili kujua dondoo
limetolewa wapi
Maswali ya dondoo (msemaji, anayeambiwa,
wapi, lini)
Maswali ya kujadili
Swali la methali